

Pribor za uživanje tobaka in opija

Helena Motoh

Med predmeti, ki so jih slovenski pomorščaki prinesli s svojih poti po Vzhodni Aziji, srečamo tudi pribor za uživanje tobaka, predvsem stekleničke za njuhanec, nekateri predmeti iz njihovih zbirk pa so bili namenjeni tudi za uživanje opija. Obe razvadi sta bili v Vzhodni Aziji konca 19. in začetka 20. stoletja močno razširjeni, ti predmeti pa so bili sorazmerno lahko dostopni in so ravno v tem času postali zanimivi tudi za evropske kupce. Najbolj nenavadno pri tem pa je, da njuhanec in opij nista veljala za eksotični razvadi le v Evropi, temveč se je teh dveh substanc tudi v Vzhodni Aziji držal pridih skrivnostne in privlačne tujosti.

Tobak je na Kitajsko prišel že v 16. stoletju, skoraj hkrati, kot ga je spoznala Evropa. V sto letih zatem se je gojenje tobaka širilo po vsej Aziji, novo poljščino so začeli pridelovati na Filipinih, Javi, v Indiji, na Japonskem in v Koreji, razširila pa se je tudi po delih Kitajske in Mandžurije (Benedict 2011, 1–2). Na Kitajskem se je v sklepnem obdobju dinastije Ming (1368–1644) tobak najprej razširil po obalah Južnokitajskega morja, od tam pa je s selitvami prebivalstva v turbulentnem obdobju menjave dinastij zašel v osrednji del Kitajske. V zgodnjem obdobju dinastije Qing (1644–1912) so tobak že pridelovali v porečju Dolge reke, v severnokitajski nižini in na skrajnem zahodu države. Sredi 18. stoletja je bila proizvodnja in prodaja tobaka že tako intenzivna, da je bila pomemben del državne ekonomije, kajenje tobaka pa se je širilo med vse sloje prebivalstva. Vzporedno s širjenjem tobaka se je pričela

razslojevati njegova uporaba (Benedict 2011, 110), saj so pričeli premožnejši sloji kaditi dražje, izbrane vrste tobaka. Od sredine 18. stoletja so naposled tobak kadili le še srednji in nižji sloji, višji sloji pa so za kajenje vse bolj uporabljali tobačne vodne pipe ali še raje posegali po njuhancu. Njuhanec je postal statusni simbol v času vladavine cesarja Kangxija (1661–1722). V 18. stoletju so ga uživali le najpremožnejši sloji in izobraženski krogi, veljal pa je za najbolj kultivirano obliko uživanja tobaka. Četudi se je – kot tobak za kajenje in opij – tudi njuhanec nazadnje razširil med širše kroge prebivalstva, se je pričelo razslojevanje glede na izvor in s tem povezano kvaliteto tobačnega prahu za njuhanje. Prestižnejši evropski njuhanec je bil večinoma izdelan po zapletenejšem in kompleksnejšem postopku, ki je zahteval tudi zorenje in ne le sušenje in mletje tobačnih listov, kot je veljalo za njuhanec, proizveden na Kitajskem (Benedict 2011, 113–114). Z najfinjšim in najdražjim evropskim njuhancem so tako, na primer, v 18. stoletju poskušali kitajskega cesarja na svojo stran pridobiti tako jezuiti kot njihovi iz Vatikana poslani nasprotniki, postal je pomembno menjalno sredstvo in izjemno prikladna dobrina za ustvarjanje trgovskih dobičkov. Najdražji in najkvalitetnejši njuhanec, imenovan *amostrinha*, je prihajal iz Brazilije in Španije, v pekinških visokih krogih pa je veljal za eksotično luksuzno dobrino, s katero so dokazovali svoje svetovljanstvo (ibid.).

Podobno kompleksno pot je imel v širjenju po Vzhodni Aziji opij. Proizvod iz makovih glavic so

v 8. stoletju na Kitajsko prvi prinesli arabski trgovci, kasneje pa so ga začeli gojiti tudi ponekod na Kitajskem, čeprav je večina opija na Kitajsko vendarle vselej prihajala iz tujine – v obdobju Ming v obliki tributarnih darov, kasneje pa predvsem prek pomorskih trgovskih poti (Zheng, 2005, 42–44). Enako kot v Evropi je opij sprva veljal za zdravilo in posamezniki so ga za zdravljenje prebavnih težav, infekcij in pljučnih bolezni uživali oralno (Motoh 2022, 72–75). Prav tako kot pri tobaku je največjo spremembo v kulturo uživanja opija na Kitajskem prineslo medvladje ob menjavi dinastij. Mornarji, predvsem Nizozemci, so z Jave v kitajska pristanišča prinesli navado kajenja opija, pomešanega s tobakom, mešanica je bila znana pod imenom *madak*. Kmalu je kajenje *madaka* postalo predmet ostre kritike cesarskega dvora dinastije Qing, ne toliko zaradi opojnosti – saj je mešanica vsebovala sorazmerno nizek delež opiatov –, temveč zato, ker bi lahko bile skupine izobraženskih užívalcev opija zametki politične opozicije (Motoh 2022, 73). Cesar Yongzheng (1722–1735) je kajenje *madaka* povsem prepovedal, z zaustavitvijo trgovine s to substanco pa je sprožil povsem nepričakovan negativen učinek. Širiti se je namreč začel čisti opij, ki je do sredine 18. stoletja postal prevladujoča oblika te substance, ta obrat pa je imel v naslednjem stoletju tako družbeno kot politično katastrofalne posledice. Britanska Vzhodnoindijska družba je s svojih plantaž v Indiji pričela izvažati opij na Kitajsko in s tem ne le izravnala, pač pa kmalu tudi prevesila svoj trgovinski deficit v britansko-kitajski trgovini (Lovell, 2014, 204 isl.). Čisti opij, ki je zahteval kajenje s kompleksnim postopkom segrevanja opijskih kroglic v posebej za to prirejenih pipah, se je med prebivalstvom izjemno hitro širil, od obale v notranjost in od najvišjih izobraženskih slojev do preprostega ljudstva. Odvisnost, ki jo je povzročala tovrstna uporaba opija, je bila neprimerljivo večja od tiste pri kajenju tobačne mešanice in je v 19. stoletju že postala resen družbeni problem. Z opijskima vojnoma so se razmere le še poslabšale, omejitev uporabe opija pa so na Kitajskem uveljavili šele v začetku 20. stoletja.

Predmeti, povezani z uživanjem tobaka in opija, ki jih najpogosteje srečamo v evropskih zbirkah,

so predvsem različne oblike pip, stekleničke za njuhanec in drugi specifični pripomočki, povezani s temi praksami. Pri uživanju tobaka velja izpostaviti predvsem japonsko obliko tanke in dolge pipe *kiseru*, ki je bila z uživanjem tobaka povezana že vsaj od začetka 17. stoletja, oblika te pipe pa je zatem vplivala tudi na tipe tobačnih pip, ki so se razvili na Kitajskem (Gilman 2004, 78). *Kiseru* sestavljata dva kovinska dela – ustnik in majhna bučka za tobak –, ki ju povezuje dolga in ozka bambusova cevka. Drugi pripomočki, ki so spremljali kajenje tobaka v japonskem kontekstu, so bili pladenjček za kajenje (jp. *tabako bon*), torbica za hrambo tobaka (jp. *tabako ire*) in umetelno izdelan etui za tobačno pipo (jp. *kiseru-zutsu*) (Gilman 2004, 81–82). Na Kitajskem je ta tip tobačne pipe dobil še obliko, namenjeno ženskam. Dodatno podaljšana cevčica ženskih pip naj bi kadilke namreč zavarovala pred škodljivimi učinki vročega, tj. *yang* dima na njihovo *yin* konstitucijo. Proti koncu 18. stoletja so bile ženske prve, ki so pri kajenju tobaka posegle po tem novem modnem tipu tobačne vodne pipe (Gilman 2004, 89). Kitajski tip vodne pipe ima dolg ustnik, povezan s tulcem, v katerem gori tobak, vmes pa dim teče skozi posodico z vodo. Ta del je vstavljen v večjo skatlasto posodo, obenj pa je v isto posodo vstavljena še valjasta posoda za hrambo tobaka. Vodne pipe so pogosto bogato okrašene ali celo emajlirane v prekatni tehniki *cloisonné*.

Umetnost izdelave miniaturnih stekleničk za njuhanec se je razvijala vzporedno z vse večjo priljubljenostjo te prakse v dinastiji Qing. Glede na razširjenost njuhanca med različnimi sloji lahko tudi pri stekleničkah za njuhanec razpoznavamo izjemno širok razpon v kvaliteti in umetnosti izdelave. Tudi materiali teh stekleničk so različni, od kamnin (pogosti so bili žad, ahāt, malahit in turkiz), roževine in slonovine do različnih vrst lesa, poslikanega stekla in celo – kadar je šlo za cenejše primerke – porcelana. Pri poslikavi steklenih posodic se konec 19. stoletja razvije posebna tehnika poslikave od znotraj, ki postane še posebej priljubljena pri kupcih spominkov (cf. Cammann 1957). Poslikava drobnih motivov z notranje strani je zahtevala izredno spretnost in precizne pripomočke (čopiče z le nekaj

Slika 1: Kitajski kadilec opija, razglednico je Zvonimir Ožegović von Barlabaševic poslal Antonietti Ožegović 18. 1. 1908 iz Šanghaja (album razglednic Ivana Koršiča, PMSMP).

ščetinami). Ker je njuhanec na Kitajskem veljal za eksotično, tujo substanco, so se kot motiv na stekleničkah za njuhanec pogosto pojavljali »eksotični« evropski motivi svetlo lasih žensk, evropskih mornarjev in evropskih pastoralnih prizorov (Benedict 2011, 115).

Pipe, ki so jih uporabljali uživalci opija, so se od tobačnih bistveno razlikovale (slika 1). Opij je bil namreč v obliki smolaste lepljive snovi, ki so jo zgnetli v drobne kroglice, te pa segrevali v na cevasto pipo pritrjeni bučki, ki so jo gredli nad posebnimi gorilniki. Cevi opijskih pip so bile najpogostejše izdelane iz bambusa, uporabljali so tudi roževino, emajl, žad in srebro, na obeh koncih pa so bile zaprte s pokrovčkoma iz žada, slonovine ali drugih materialov. Bučke, ki so bile na cev pritrjene s kovinskim sedlom, so lahko bile keramične, porcelanske, pogosto pa so bile izdelane iz žada. Bolj kvalitetne opijske pipe so bile izbrano okrašene s simbolnimi motivi, ki naj bi prinašali srečo, blagostanje in dolgo

življenje. Opijske pipe so ob prelomu stoletja postale priljubljen zbirateljski predmet, predvsem zato, ker se jih je zaradi zaostrovanja restriktivne politike do uživanja opija na Kitajskem veliko znašlo na starinarskem trgu in so jih tujci lahko kupili po dostopnih cenah (Martin 2007, 10). Drugi pripomočki za uživanje opija so v evropskih zbirkah manj pogosti, še najpogostejše zasledimo gorilnike za segrevanje opija, včasih imenovane tudi opijske svetilke. Gorilniki se med seboj zelo razlikujejo, skupno pa jim je, da imajo rezervoar za gorilno olje, perforiran del, prek katerega v gorilnik prihaja zrak, in steklen pokrov, ki ima funkcijo dimnika. Plamen je pogosto zastrt, saj je premočna svetloba uživalce opija motila (Marin 2007, 93). Gorilniki, ki so bili namenjeni prenašanju, so bili zgrajeni bolj robustno in imeli na zgornjem delu pritrjeno verižico s kavljem za obešanje (Martin 2007, 91). Opij so za sprotno uporabo shranjevali v majhnih škatlicah, ki so bile pogosto zelo prefinjeno okrašene. Pogosto so bile kovinske,

Slike 2: Stekleničke za njuhanec, steklo, Kitajska, pozna dinastija Qing (zbirka Antona Dolenca, SEM, foto Sara Glavina).

emajlirane ali izdelane iz slonovine. Pogost pripomoček kadilcev opija je bila tudi škatlica za ogorke z mrežastim pokrovom, skozi katerega so otrsali pepel pri praznjenju bučk, na mrežici pa so ostali ostanki opija, ki so jih ponovno uporabili ali prodali tistim, ki si nakupa opija sicer niso mogli privoščiti. V opijskih garniturah srečamo tudi majhne šatuljice za kroglice opija, lakirane ali kovinske pladnje za odlaganje pripomočkov, kovinske pripomočke za oblikovanje opijskih kroglic in čiščenje pip ter drugo (Martin 2007, 97–105).

V zbirkah pomorščakov v svetovnem merilu so predmeti za uživanje tobaka in opojnih substanc pogosti in tudi slovenske zbirke niso izjema. V zbirki Antona Dolenca tako najdemo tri lepo izdelane stekleničke za njuhanec (slika 2), ki najverjetneje datirajo v pozno 19. ali prvo desetletje 20. stoletja.

Prva je izdelana iz marmoriranega stekla, pri čemer se v beli osnovi prepletajo prameni rdeče, zelene in rumene obarvane steklene mase. Drugi dve steklenički iz Dolenčeve zbirke sta poslikani s tehniko poslikave od znotraj ter sta si tudi slogovno in po koloritu močno podobni. Prva ima eno stran okrašeno s podobo kobilarja, cvetočih drevesnih vej (verjetno eno od dreves rodu *prunus*) in cvetov magnolije. Vsi trije motivi simbolizirajo pomlad (cf. Eberhard

2006, 269–270 in Bjaaland Welch 2008, 38, 78). Na drugi strani je steklenička okrašena z motivom gorske pokrajine, vidne so modro obarvane strehe hiš in cvetoča drevesa, kar spet nakazuje na sezonski motiv pomladi. Napis na zgornjem delu te poslikave morda lahko pomaga datirati stekleničko, ob imenu gore – Xiaoshan –¹ je namreč zapisano še, dobesedno »izdelano v *dingwei*«, pri čemer *dingwei* označuje letnico v tradicionalnem kitajskem šestdesetletnem ciklu, v tem primeru gre torej najverjetneje za leto, ki je bilo Dolenčevemu potovanju najbližje, 1907. Druga steklenička je okrašena s kombinacijo srečenosnih motivov, ki pa morda skrivajo tudi kako besedno igro. Na podobi lahko prepoznamo vazo s cvetočo vejico (najverjetneje jablana), zvitek (tj. tradicionalno knjigo), posodo z zeljnimi listi in sadeže, ki so najverjetneje pomeli. Homofoni imen vsaj nekaterih od teh podob bi lahko sestavljali srečenosen izrek. Cvetoča vejica jablane (*pingguo* 蘋果) v vazi (*ping* 平) nosi podvojeno simboliko miru (*ping* 平) (Bjaaland Welch 2008, 39). Pomelo (*you* 柚) je enakozvočno z glagolom »imeti« (*you* 有),

¹ Xiaoshan je danes del mesta Hangzhou v provinci Zhejiang. Lahko bi šlo tudi za referenco na znano delo slikarja Zou Yiguija (1686–1772) s psevdonimom Xiaoshan z naslovom *Xiaoshanova knjiga o slikarstvu* (Zou, 2009).

| Slika 3: Pipa za kajenje opija, bambus, žad, alpaka, Kitajska, pozna dinastija Qing (Skuškova zbirka, SEM, foto Sara Glavina).

zelje (*cai* 菜) pa z besedo za bogastvo (*cai* 財). Na drugi strani je steklenička, okrašena s krajinsko podobo, le da gre tu za vodni prizor s čolnom in cvetočo drevesno vejico.

V zbirki Ivana Skuška ml. poleg tobačne vodne pipe, okrašene z emajlom v tehniki *cloisonné*, najdemo vrsto predmetov, povezanih z uživanjem opija. Med njimi so tri opijske pipe, dve izdelani iz bambusa in ena iz roževine. Najprezentativnejša je ena od dveh bambusovih pip (slika 3), ki ima na obeh koncih cevi žadaste zaključke, okrašene z ornamentalnim obročem. Obroč prikazuje slabo ohranjene podobe simbolov, po prepoznavnih podobah pahljače in bobna pa bi lahko sklepali, da gre za serijo simbolov osmih daoističnih nesmrtnikov. Sedlo je izdelano iz alpake (*paktong*) in okrašeno z reliefno podobo netopirjeve glave (netopir *fu* 蝠 je homofon z besedo za srečo *fu* 福) in stilizirano pismenko *lu* (祿, blagostanje). Bučka je izdelana iz žada in je osemkotne oblike, kar aludira na sistem osmih heksagramov, pomembno kozmološko shemo *Knjige premen*.

V Skuškovi zbirki so tudi štirje gorilniki za opij, vsi prenosnega tipa, med njimi pa izstopa dobro ohranjen gorilnik iz medenine (slika 4). Je valjaste

| Slika 4: Oljni gorilnik za opij, medenina, Kitajska, pozna dinastija Qing (Skuškova zbirka, SEM, foto Sara Glavina).

Sliki 5a in 5b: Škatlica za opijske kroglice, slonovina, Kitajska, pozna dinastija Qing (Skuškova zbirka, SEM, foto Sara Glavina).

Slika 6: Posoda za pepel in ogorke, medenina, Kitajska, pozna dinastija Qing (Skuškova zbirka, SEM, foto Sara Glavina).

oblike z valovitim pokrovčkom in verižico za obešanje. Zgornji del dekoracije je okrašen s stilizirano pismenko za dolgo življenje (*shou*), rezervoar pa krasijo štiri pravokotne panelne podobe, ki prikazujejo simbolne pare. Na prvem panelu srečamo simbola podgane in granatnega jabolka, ki simbolizirata rodovitnost in številno potomstvo. Na drugem lahko prepoznamo par rib, ki najpogosteje pomeni »dvojno obilje«, saj je beseda za ribo (*yu* 魚) homofon besede za obilje (*yu* 餘). Na tretjem panelu je upodobljen žerjav na veji borovca in s tem namiguje na izrek »star kot borovec in dolgoživ kot žerjav« ter je simbol dolgoživosti (Bjaaland Welch 2008, 69). Četrty panel se spet nanaša na igro homofonov, saj prikazuje lotos (*he* 荷) in rakovico (*xie* 蟹), kar skupaj zveni kot beseda za harmonijo (*hexie* 和諧) (Bjaaland Welch 2008, 94).

Med drugimi pomožnimi predmeti za uživanje opija, ki jih najdemo v Skuškovih zbirkah, izstopata slo-nokoščena škatlica za kroglice opija (sliki 5a in 5b) ter posoda za pepel in ogorke (slika 6). Škatlica je okrašena z vrezanimi ter rdeče in zeleno obarvanimi podobami cvetja, zelja (že omenjeni srečenosni simbol bogastva) in bambusa (simbol moralne nezlomljivosti), poleg tega pa še s pismenkami za bogastvo, plemenitost in razcvet ter s citatom iz pesmi »Nočni privez pri javorjevem mostu« pesnika Zhang Jija (?–779) iz dinastije Tang.²

Posoda za pepel in ogorke je med temi predmeti najbolj neobičajna, saj jo srečamo le v redkih opijskih garniturah, verjetno tudi zato, ker nekitajski zbiratelji niso prepoznali njene namembnosti. Tako je bila tudi pri inventarizaciji Skuškovih zbirk v Narodnem muzeju označena kot »pribor za tuš« (Stara inventarna knjiga Narodnega muzeja Slovenije, n. p.). Medeninasta posoda je podolžne osemkotne oblike z okrašenimi stranicami. Daljši stranici sta okrašeni ena s podobo krajine, druga pa s stilizirano figuro, ki morda predstavlja budističnega meniha, ter z motivom lotosa in močno stilizirane leteče živali (morda ptica, netopir ali celo metulj). Krajši končni stranici sta okrašeni s podobama netopirja/metulja in petelina, pri čemer gre morda za namig

na moško-žensko polarnost, saj metulj simbolizira ženskost, petelin pa moškost. Diagonalne stranice so okrašene s stiliziranimi podobami netopirjev. Pokrov posode je mrežast, vzorec, ki ga oblikujejo medeninasti trakovi, pa tvorijo prepletene svastike (kit. *wan*, sopomenka »deset tisoč«), kar prispeva dodatno srečenosno konotacijo dolgoživosti.

2 Na škatlici je zapisana prva vrstica štirivrstične pesmi: »Me-sec zahaja na nebu, polnem krikov vran in zmrzali.«